

Şamaxının “Kolizeyi”

Şamaxı Azərbaycanın ən qədim elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biridir.

**Heydər ƏLİYEV,
Ümummilli lider**

Dünyanın qədim şəhərlərinin əksəriyyəti daha çox özünün möhtəşəm tikililəri ilə diqqəti cəlb edib. Moskva Kremlə, Paris Eyfel qülləsi ilə, Sankt-Peterburq Ermitajla, London Temza çayı üzərindəki asma körpüləri ilə, Roma da öz Kolizeyi ilə məşhur olub. Kolizey demişkən, İtaliyanın bir neçə şəhərində, o cümlədən Pompey və Veronada da antik dünyanın yadigarları olan kolizeylər var. Amma onlardan heç biri Roma Kolizeyi qədər əzəmətli və məşhur deyil. Odur ki, İtaliyada olan hər kəs artıq uzun illərdir ki, bir növ Romanın loqosuna çevrilmiş olan Kolizeyi görmək, ən azı orada bir xatirə fotosu çəkdirmək istəyir.

Azərbaycanın qədim şəhərlərinin kolizeyləri olmasa da, hər halda hər birinin özünəməxsus memarlıq üslubu ilə seçilən əzəmətli tikililəri olub. Bakı Qız qalası və Şirvanşahlar Saray Kompleksi, Təbriz Göy məscidi, Naxçıvan Məminəxatun məqbərəsi, Şuşa və Dərbənd əzəmətli qala divarları, Gəncə İmamzadə kompleksi ilə daha çox tanınıb. Bu sərəya elə ən azı qədim Roma qədər yaşı və parlaq keçmişini olan qədim Şamaxını da əlavə etmək yerinə düşər. Bəli, Şamaxı

təb üçün bina tikilərkən də onun bünövrə yerindən iri tikinti qalıqları üzə çıxıb.

Diqqəti cəlb edən odur ki, indiki halda aşkar olunmuş divar qalıqlarında cəmi bir yerdə kiçik çat müşahidə olunmaqdadır. Bu o deməkdir ki, 1132, 1667, 1859, 1872 və 1902-ci illərdə Şamaxıda olmuş dağıdıcı zəlzələlər belə həmin binanı sarsıda bilməmişdir. Əfsuslar olsun ki, 1940-cı ildə məktəb binası tikilərkən inşaatçılar nəzarətsizlikdən və etdikləri hərəkətin mahiyyətini anlamadıqlarından həmin divar qalıqlarını söküb, dağıdaraq onun daşından yeni tikintidə istifadə ediblər.

2010-2014-cü illərdə arxeoloq Şirzad Əhmədovun rəhbərliyi ilə davam etdirilən

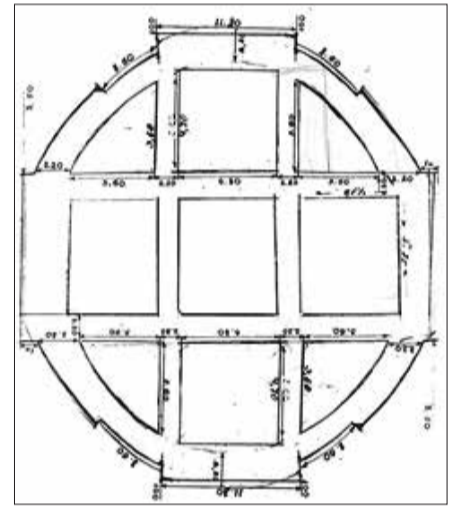
isə daha bir pəncərəsi olub. Çox ehtimal ki, məktəbin yanında aşkar olunan oval formalı tikinti məhz Orta əsr Avropa səyahətlərinin Şamaxı ilə bağlı rəsmlərində yer alan həmin qülləyəbənzər çoxmərtəbəli binanın qalıqlarıdır. Məlum olduğu kimi, Orta əsrlərə aid qülləvari formada olan hündür tikililər Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbi üçün çox xarakterikdir. Bakı Qız qalası, Mərdəkan qalası, Abşeron yarımadası boyunca olan çoxsaylı memarlıq abidələri buna əyani misaldır. Bu mənada Şirvanşahların erkən paytaxtı olan Şamaxıda da orta əsrlərə aid belə tikililərin olması təbii.

Əfsuslar olsun ki, belə bir möhtəşəm abidə hələlik arxeoloji baxımdan tam açılmayıb və yetərinə öyrənilməyib. Başqa sözlə, bizə bəlli olmayan səbəblər ucubətindən 2014-cü ildən etibarən abidənin arxeoloji tədqiqi yarımçıq saxlanılıb. Tikintinin üçdə birini təşkil edən qərb hissəsindəki üç otaq isə hələ ki, 1Nə-li məktəbin altında qalmaqdadır.

Hesab edirik ki, indiki halda abidənin 1 nömrəli məktəbin altına düşməyən hissəsində arxeoloji tədqiqatları davam etdirmək, Şamaxının loqosu ola biləcək bu abidəni tam olaraq üzə çıxarmaq, onun dərinindən və hərtərəfli öyrənilməsi işini bir an belə nə ləngitmək, nə də təxirə salmaq olar. Çünki bu tikili hələlik Şamaxının uzaq keçmişindən bu günə boylan ən möhtəşəm abidəsidir.

Şamaxı şəhərində qüllə formalı binada aparılan arxeoloji qazıntıların görüntüləri

Qüllə formalı binanın sxematik planı

antik dövrə aid yunan və Roma mənbələrində adı çəkilən qədim Azərbaycan şəhərlərindəndir. 1939-cu ildə rayonun Xınıslı kəndi ərazisində təsərrüfat işləri zamanı içərisində 300 ədəddən çox sikkə olan dəfinənin tapılması qədim Şamaxının tarixinin dərinindən və hərtərəfli öyrənilməsi yolunda dönüş mərhələsi oldu. Dəfinədə qeydə alınan Roma denarisi, Arşaki draxmaları, Afina, Frakiya və Selevki texradmaları, sözsüz ki, Şamaxının hələ eramızdan əvvəl I əsrdən etibarən antik dünya ilə ticarət və mədəni əlaqələrdə olduğunun göstəricisidir. Maraqlıdır ki, həmin dəfinədə başqa ölkələrə məxsus sikkələrlə bir yerdə 72 ədəd qədim alban pulları – mis sikkələr də vardı. Bu, Albaniya ərazisində aşkar olunmuş yerli pullara aid ilk tapıntı idi.

1958-73-cü illərdə professor Cabbar Xəlilovun rəhbərliyi ilə aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı Xınıslı ərazisində qədim Şamaxının şəhər mədəniyyəti tarixinə dair çoxsaylı nadir maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olundu. Ötən əsrin 80-90-cı illərində professor Hüseyn Ciddinin rəhbərliyi ilə şəhər ərazisində davam etdirilən tədqiqatlar Şamaxı tarixinə dair bilgilerimizi daha da zənginləşdirmiş oldu. Amma Şamaxı şəhərinin keçmiş ehtişamından xəbər verən ən səs-küylü tapıntı 2009-cu ildə üzə çıxdı. Belə ki, şəhər 1 nömrəli tam orta məktəb üçün yeni tədris korpusu tikmək məqsədilə bünövrə yeri qazılarkən orada qalınlığı 2,5 m olan qədim divar qalıqları üzə çıxdı. Akademiyanın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu tərəfindən ərazidə başlanan ilkin tədqiqatlar zamanı orada oval formalı nəhəng tikintinin bir hissəsi aşkar edildi. Çox ehtimal ki, binanın üst qatları tam olaraq dağıdılıb, aşkar olunan qalıqlar isə binanın bünövrəyə daha yaxın hissələridir. Şamaxının yaşlı sakinlərinin dediyinə görə 1940-cı ildə 1 nömrəli məktəb

arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində qeyd olunan tikintinin bir sıra mühüm konturları tam şəkildə aydınlaşdırılmış oldu. Məlum oldu ki, diametri təqribən 25 m olan bu oval formalı bina ümumilikdə 9 otaqdan ibarətdir. Hər birinin sahəsi təqribən 25-30 kvadratmetr olan otaqlardan beşi düzbucaqlı formada, hər birinin sahəsi təqribən 20 kvadratmetr olan digər dörd otaq isə üçbucaqlı formada. Xatırladaq ki, binanın şimal-qərb və şimal-şərq, habelə cənub-qərb və cənub-şərq kənarındakı otaqların çöl divarları qövsvari olduğundan həmin otaqlar da üçbucaqlı formada. Maraqlıdır ki, otaqlardan bəzilərinin içərisi 4 m dərinliyədək təmizlənsə də hələ ki, qapı və pəncərə yerləri üzə çıxmayıb. Əlbəttə ola bilməz ki, həmin otaqlara giriş-çixış üçün qapı yeri olmasın. Ehtimal ki, binanın içərisinin öyrənilməsi davam etdirilərsə daha aşağı səviyyədə qapı və pəncərə yerləri də üzə çıxacaqdır.

Binanın çay daşı və tuf daşlardan istifadə olunmaqla inşa edilmiş əsas divarların qalınlığı 2,5 metr, arakəsmə divarların qalınlığı isə 2 metr təşkil edir. Tikintidə bərkidici material kimi kirəc məhlulundan istifadə olunub. Fikrimizcə, binanın divarlarının bu dərəcədə qalın və möhkəm olması, sözsüz ki, onun yeraltı təkanlara və yükəgötürücülük qabiliyyətinə hesablanmış bir yanaşma kimi dəyərləndirilə bilər. Bu amil həm də bəhs olunan tikintinin ən azı bir neçə mərtəbədə ibarət olduğunu deməyə əsas verir.

Yeri gəlmişkən orta əsr Avropa səyahətlərinin Şamaxı ilə bağlı rəsmlərində cənubdan baxanda şəhərin nisbətən yuxarı hissəsində hündür qülləyə bənzər bir bina yer alıb. Maraqlıdır ki, təqdim olunan rəsmlərdə həmin binanın da çoxmərtəbəli olduğu görünür. Rəsmlərdən də görüldüyü kimi həmin binanın ən üst qatında iki, ondan aşağıdakı qatda

Arayış üçün onu da bildirik ki, Şamaxı şəhər 1 nömrəli orta məktəbin binası divarlarında bir neçə yerdə çox ciddi çatlar olduğundan istifadəyə tam olaraq yararsız vəziyyətdədir. Odur ki, qəzalı məktəb binasının nə vaxtsa söküləcəyi necə deyərlər artıq gündəmədədir. Təbii ki, o zaman qeyd olunan tarixi abidənin qərb kənarı boyunca olan digər üç otağı da daxil olmaqla tam olaraq açılaraq tədqiqi mümkün olacaqdır.

Bəzi tədqiqatçılar qeyd olunan abidənin Şirvanşahlara aid saray kompleks olduğunu və XI-XII əsrlərdə inşa edildiyini bildiriblər. Fikrimizcə, onun Şirvanşahlara aid saray kompleks, yaxud da hər hansı bir ictimai bina olduğunu söyləmək hələ tezdir. Hesab edirik ki, yalnız yeni tədqiqatlar onun dövrü və təyinatı barədə son söz deməyə imkan yaradacaqdır. Amma bu işləri görməzdən öncə belə bəlli olan bir həqiqət var. Həmin həqiqət də ondan ibarətdir ki, şəhərin Qalalar ərazisində, yəni İç qala hesab edilən yerdə göylərə yüksələn bu bina hələlik Şamaxının tarixi keçmişindən xəbər verən ən əzəmətli tikilidir. Əminliklə deyə bilərik ki, bu abidə tam olaraq öyrənilmədən və konservasiya edilərək cəmiyyətə təqdim edildikdən sonra Şamaxıda hər kəsin ilk növbədə görmək arzusunda olduğu ünvana çevriləcək. Romaya gedən insanlar ilk növbədə Kolizeyi ziyarət etdiyi kimi, Şamaxıya gələn qonaqlar və turistlər də birinci növbədə haqqında bəhs etdiyimiz bu möhtəşəm tarixi binanı görməyə tələsəcəklər. Yəni, bu da bir növ Şamaxının özünəməxsus “Kolizeyi” olacaqdır.

**Qafar CƏBİYEV,
AMEA Arxeologiya və
Antropologiya İnstitutunun
İslam dövrü arxeologiyası
şöbəsinin müdiri, professor**